

MARIA ZMIERCZAK*

Profesor Henryk Olszewski – uczony spełniony i doceniony

Profesor Henryk Anastazy Olszewski, urodzony 2 stycznia 1932 roku w Świeciu, przez całe życie związany był z Uniwersytetem Poznańskim, który w 1955 roku otrzymał imię narodowego wieszcza Adama Mickiewicza. Dzieciństwo Profesora nie było typowe: Jego matka, Stefania, z domu Sikora, zmarła w 1938 roku, gdy miał zaledwie 6 lat. Jednakże już dwa lata wcześniej, z uwagi na chorobę matki, wychowywała go babka, a gdy babcia zmarła, inni krewni ze Świecia. Ojciec Marian, porucznik piechoty, przeżył okupację jako jeńiec w Murnau, w Bawarii. Po powrocie do Polski jednak nie zamieszkał w Świeciu, ale w Jaworzu k. Bielska, pracował jako zastępca dyrektora w Jaworzyńskich Zakładach Przemysłu Drzewnego, założył nową rodzinę, utrzymując syna Henryka, który uczęszczał do szkoły i zdawał maturę w Świeciu¹. Podczas okupacji Henryk Olszewski ukończył 5 klas niemieckiej szkoły podstawowej. Maturę zdał w 1950 r. i złożył podanie o przyjęcie na Wydział Prawno-Ekonomiczny Uniwersytetu Poznańskiego. Został przyjęty i otrzymał indeks nr 18 545. Adres na podaniu jest świadectwem epoki: Świecie nad Wisłą, ul. Generała Stalina 2. Aby zrozumieć drogę rozwoju uczonego, warto zdać sobie sprawę, że przeżył jako dziecko okupację, przeżył czasy stalinizmu, realnego socjalizmu i upadku systemu komunistycznego, wreszcie doczekał i długie lata funkcjonował w III Rzeczpospolitej. Najbardziej trudny był czas do 1956 roku. Studia prawnicze wówczas trwały 3 lata, po których można było wybrać specjalizację i napisać pracę magisterską z jednej z kilku specjalności: prawno-historycznej, prawa sądowego i prawa publicznego. Bezpośrednio po wojnie na Wydziale Prawno-Ekonomicznym nadal pracowało wielu przedwojennych profesorów prawa, szczególnie liczni byli przedstawiciele nauk historycznych i filozoficznych, jak na przykład profesorowie Antoni Peretiatkowicz, Czesław Znamierowski, Marian Jedlicki, Zygmunt Wojciechowski. Seminarium historyczno-prawne prowadził prof. Zdzisław Kaczmarczyk, współpracownik Mariana Wojciechowskiego, podczas okupacji działający na Tajnym Uniwersytecie Ziemi Zachodnich. Henryk Olszewski studiował od 1 X 1950 do 26 czerwca 1954 roku, ostatni rok jako student studiów prawno-historycznych II stopnia. Pracę magisterską napisał

* Prof. dr hab. Maria Zmierczak (mariaz@amu.edu.pl), doktorantka i następczyni prof. Henryka Olszewskiego w Katedrze Doktryn Polityczno-Prawnych i Filozofii w latach 2002–2017

¹ Informacje pochodzą z podania H. Olszewskiego o przyjęcie na studia, Archiwum UAM,teczka 329/252, brak paginacji.

pod kierunkiem prof. Zdzisława Kaczmarczyka, który zresztą poparł jego wniosek o przyjęcie na studia II stopnia, pisząc, że uczęszczał na seminarium z historii państwa i prawa polskiego w latach 1951–1953, że był aktywnym seminarzystą i „wykazał zainteresowania naukowe oraz zdolności w tym kierunku, wobec czego popieram go gorąco do przyjęcia na II stopień studiów”.² Wykaz ocen w indeksie Henryka Olszewskiego świadczy o tym, że był studentem wybitnym: na karcie z wykazem ocen jedynie z kolokwium z ekonomii politycznej i z wykszolenia wojskowego figurują oceny dostateczne, pozostałe oceny to dobry i bardzo dobry. A zdawało się wówczas egzamin z marksizmu i z przedmiotu ustrój ZSRR. Ocena egzaminacyjna z przedmiotu źródła do historii państwa i prawa polskiego, prowadzonego przez Zdzisława Kaczmarczyka, to ocena bardzo dobra. Pracę magisterską pisał pod kierunkiem prof. Kaczmarczyka, a nosiła tytuł *Poglądy na państwo i prawo Krzysztofa Opalińskiego*. Egzamin magisterski zdał 26 czerwca 1954 roku. Warto zwrócić uwagę na fragmenty recenzji: prof. Kaczmarczyk napisał m.in., że „Praca jest pisana z pozycji metodologii marksistowskiej”, ale zarazem dodał, iż autor „posuwa się jednak w swej tendencji do wybielania Opalińskiego za daleko i stąd za mało podkreśla jego dążność do ucisku ludu ukraińskiego przez polonizację i katolizację”. Profesor Zygmunt Wojciechowski jako recenzent napisał opinię zwięzłą: „W całości rozprawa wykazująca dobre opanowanie źródeł i literatury i zapowiadająca, być może, przyszłego pracownika naukowego”.

Wydawałoby się, że wobec opinii o talencie naukowym Profesor zostanie zatrudniony na uczelni. Jednakże droga do tego była skomplikowana i niełatwa. Rozporządzeniem Rady Ministrów z dnia 26 kwietnia 1952 roku wprowadzono, wzorowany na radzieckim, system kształcenia kadr naukowych, mianowicie tzw. aspiranturę naukową. Wobec czego mgr Henryk Olszewski odbywał studia aspiranckie w Zakładzie Nauk Prawnych PAN od 1 X 1954 do 31 I 1956 roku, składając w 1956 roku wniosek o zatrudnienie w charakterze pomocniczego pracownika nauki przy Katedrze Historii Państwa i Prawa Polskiego. Od 1 XII 1956 roku został zatrudniony jako starszy asystent na Wydziale Prawa UAM. Październikowa odwilż zniósła wzorowane na ZSRR sposoby kształcenia młodych kadr naukowych. Potem częściowo powrócono do tradycyjnych regulacji, i tak po habilitacji w 1966 roku Henryk Olszewski został docentem, na mocy uchwały Rady Państwa nr 56/76 z 10 czerwca 1976 roku uzyskał tytuł profesora nadzwyczajnego, a na mocy uchwały Rady Państwa z 16 I 1986 roku został profesorem zwyczajnym nauk prawnych. Jako profesor zwyczajny pracował na UAM na pełnym etacie do czerwca 2002 roku, a następnie do 2015 roku był zatrudniany na 1/4 etatu jako redaktor „Czasopisma Prawno-Historycznego”. Przez krótki czas – w latach 1971–1973 – pracował także jako kierownik Zakładu Historii Państwa i Prawa Polskiego oraz przewodniczył

² Archiwum UAM,teczka 329/252, brak paginacji.

Radzie Naukowej Instytutu Nauk Historyczno-Prawnych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Na macierzystym Wydziale Prawa był prodziekanem w latach 1969–1973, od 1 IX 1975 do 31 sierpnia 1978 był dziekanem Wydziału. Bardzo wówczas dbał o integrację pracowników wydziału, tradycją, która przetrwała do końca lat 70., stały się wówczas bale wydziałowe. Przedtem, od 1 IX 1965 do 31 VIII 1968, był kierownikiem punktu konsultacyjnego w Zielonej Górze. Punkt konsultacyjny związany był ze studiami zaocznymi, które nie były w czasach PRL płatne, a wykładowcy dojeżdżali do punktu do studentów. Wydział Prawa prowadził takie punkty w Szczecinie, w Zielonej Górze, w Koszalinie, także później w Kaliszu. Kierownik punktu odpowiadał za organizację zajęć, dobór wykładowców, zapewnienie im lokum etc. Warto o tym pamiętać, bo to już zamierzchna przeszłość.

Był też Henryk Olszewski aktywnym członkiem licznych struktur naukowych: był członkiem Rady Naukowej Instytutu Nauk Politycznych UAM, członkiem Komitetu Polskiej Akademii Nauk do badań nad współczesnym imperializmem i jego ideologią, członkiem Rady Naukowej Instytutu Historii PAN, członkiem Komitetu Nauk Prawnych i Komitetu Nauk Politycznych PAN, do 1997 roku był członkiem Rady Naukowej Głównej Komisji Badań nad Zbrodniami Wojennymi IPN. Należał do licznych gremiów współpracy naukowej, na przykład do Internationale Kommission für Geschichtsdidaktik, był członkiem polsko-niemieckiej Komisji do spraw podręczników szkolnych, Commission Internationale pour l'Histoire de la Historiographie (od 1986 r.), Societas Jablonoviana (Jablonowskische Gesellschaft der Wissenschaften, powstała w Lipsku w 1768 r.), Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, Instytutu Zachodniego.

Pełnił także wiele funkcji w PZPR, był grupowym partyjnym, członkiem egzekutywy wydziałowej i uczelnianej, a w latach 1966–1968 był I sekretarzem PZPR przy UAM.

Jednak to, co pozostało trwałym osiągnięciem i co przetrwało, to nie rozmaite pełnione funkcje, lecz dorobek naukowy prof. Henryka Olszewskiego. Opisać dorobek kogoś, którego wykaz publikacji zawiera ponad 700 pozycji, jest niesłychanie trudno, można jednak pokusić się o wskazanie na pewne trwałe i oryginalne osiągnięcia.

Pierwszym i – jak się wydaje – zawsze ważnym obszarem zainteresowań Henryka Olszewskiego stała się historia ustroju i prawa polskiego. Po zatrudnieniu na UAM kontynuował badania nad państwem i prawem Rzeczypospolitej czasów saskich. Doktoryzował się w 1959 roku, a tematem rozprawy doktorskiej również były czasy saskie, mianowicie nosiła ona tytuł *Ustrój polityczny Rzeczypospolitej w poglądach szlachty w latach 1696–1740. (Studium o ideologii prawno-ustrojowej czasów saskich)*³. Dyplom

³ Opublikowana w 1961 r., zob. H. Olszewski, *Doktryny prawno-ustrojowe czasów saskich (1697–1740)*, PWN, Warszawa 1961, s. 321.

doktorski, na podstawie uchwały Rady Wydziału z dnia 22 czerwca 1959 roku, zawiera formułę, którą warto wspomnieć, gdyż oddaje dobrze ducha czasów, po tytule rozprawy wymieniono złożone egzaminy doktorskie, mianowicie „z historii państwa i prawa polskiego, z historii Polski oraz z materializmu dialektycznego i historycznego”⁴. Rozprawa oparta została na materiale często rękopiśmiennym, na lekturze druków w znacznej mierze dotąd nawet niecytowanych, a pochodzących z pracowitej kwerendy w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Państwowym w Gdańsku, w Bibliotece Czartoryskich i Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie czy Bibliotece Kórnickiej w Kórniku. Wielką nowością i zasługą Autora tej rozprawy było odtworzenie poglądów szlachty epoki saskiej na państwo i jego organizację nie tyle przez ponowne odczytanie dzieł luminarzy epoki, takich jak Stanisław Karnowski, Stanisław Szczuka czy Stanisław Leszczyński, ale przede wszystkim przez zbadanie poglądów przeciętnych przedstawicieli stanu szlacheckiego, wyrażanych czy to na sejmie walnym czy na różnego rodzaju sejmikach ziemskich.

Henryk Olszewski zapewne przeszedłby do historii jako największy znawca historii ustroju i prawa państwa polskiego, gdyby nie zmiany dokonane po 1956 roku w programach studiów prawnych. Otóż w 1955 roku wprowadzono do programów studiów przedmiot pod nazwą historia doktryn polityczno-prawnych. Treść tego przedmiotu miała z jednej strony zastąpić wykłady z filozofii prawa, teoria prawa miała być wykładana jako marksistowska. Natomiast elementy historii filozofii prawa, dawniej włączane w wykład poświęcony wstępowi do nauk prawnych, miały być przedstawiane osobno, odpowiednio też ujęte jako *Przedmarksowska myśl polityczna*, jak brzmiał tytuł wydanego w roku 1974 podręcznika Grzegorza Leopolda Seidlera. Mówiąc krótko, przedmiot miał pokazać studentom, że rozważania nad istotą państwa i prawa, filozofia prawa mają liczącą tysiąclecia tradycję, jednocześnie jednak dawne poglądy miały być traktowane krytycznie i ujmowane jako historyczne i nienaukowe⁵. Po śmierci prof. Antoniego Peretiatkowicza w 1956 roku trzeba było kontynuować wykład i ... padło na młodego adepta, zatrudnionego na stanowisku asystenta, mianowicie na Henryka Olszewskiego. Wprawdzie – za radą prof. Juliusza Bardacha – dr Henryk Olszewski miał zamiar poświęcić się badaniom nad europejskim parlamentaryzmem, jednak, jak wspominał na uroczystości odnowienia swego doktoratu, musiał to zarzucić, zaś „Głównym (powodem – M.Z.) był zwrot w stronę doktryn, ważny dla mnie, trochę wymuszony przez sytuację na Wydziale. Studiowanie idei wciągało i absorbowowało; musiałem się ich zresztą uczyć

⁴ Dyplom doktorski znajduje się w Archiwum UAM, teczką 425/46, brak paginacji. Były to czasy, gdy o publicznej obronie zawiadamiało się przez ogłoszenie prasowe, jest ono dołączone do dyplomu.

⁵ Szerzej zob. M. Zmierczak, *Political and legal doctrines as a teaching subject in the Third Polish Republic*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 72, z. 2, 2020, s. 173–197.

prawie od podstaw. I muszę przyznać dziś, że robiłem to zrazu bez entuzjazmu”⁶. Jednakże pierwotne zainteresowania historią ustroju i prawa nigdy nie zniknęły z badań Profesora. Oto w 2002 roku, w 70-lecie urodzin Henryka Olszewskiego ukazały się dwa tomy, zatytułowane *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*⁷. Tom pierwszy to drugie wydanie, opublikowanej w 1966 roku rozprawy habilitacyjnej *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652–1763. Prawo – praktyka – teoria – programy*, za którą otrzymał II Nagrodę Ministra Oświaty oraz nagrodę specjalną Marszałka Sejmu w konkursie organizowanym przez redakcję „Państwa i Prawa”. Tom drugi, równie obszerny, zawierał rozwinięcie wielu wątków podejmowanych w związku z polskim parlamentaryzmem. Po pierwsze, widać tam rozciągnięcie badań na cały wiek XVIII i na czasy wcześniejsze, mianowicie na staropolską Rzeczpospolitą. Tom zawiera kilka artykułów poświęconych sejmowi grodzieńskiemu, by wspomnieć choćby *Sejm grodzieński 1793 r. jako forum konfliktów ideowych*⁸, *Porządek sejmowania w Grodnie w 1793 roku*⁹ czy *Wrogość sejmu grodzieńskiego 1793 roku wobec rewolucji francuskiej*¹⁰. Profesor Henryk Olszewski opublikował także liczne artykuły poświęcone Konstytucji 3 maja, a także teksty o innych europejskich ciałach przedstawicielskich, przede wszystkim o Reichstagu, jak na przykład *Stany Rzeszy a Reichstag. Uwagi o ustroju Niemiec na progu czasów nowożytnych*¹¹ czy *Sejm świętego cesarstwa w opiniach współczesnych (1618–1648)*¹². Począwszy od 1966 roku Henryk Olszewski jako członek Commission Internationale pour l’Histoire des Assemblées d’Etat, aktywnie uczestniczył w badaniach systemów parlamentarnych i zgromadzeń przedstawicielskich w całej Europie,

⁶ *Odnowienie doktoratu prof. zw. dr. hab. Henryka Olszewskiego, dr. h.c. multi*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2017, s. 37.

⁷ H. Olszewski, *Sejm w dawnej Rzeczypospolitej. Ustrój i idee*, t. 1, 475 s., t. 2, 544 s., Prace Wydziału Prawa i Administracji UAM W Poznaniu, t. 8, Wydawnictwo Printer, Poznań 2002.

⁸ Idem, *Sejm grodzieński 1793 r. jako forum konfliktów ideowych*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 52, z. 1–2, 2000, s. 239–249.

⁹ Idem, *Porządek sejmowania w Grodnie w 1793 r.*, [w:] *Parlament – prawo – ludzie. Studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w sześćdziesiątą rocznicę pracy twórczej*, Warszawa 1996, s. 182–189.

¹⁰ Idem, *Wrogość sejmu grodzieńskiego 1793 roku wobec rewolucji francuskiej*, [w:] *Historia integra. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Stanisławowi Salmonowiczowi w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, Toruń 2001, s. 425–440.

¹¹ Idem, *Stany Rzeszy a Reichstag. Uwagi o ustroju Niemiec na progu czasów nowożytnych*, [w:] *Historia-idee-polityka. Księga dedykowana Profesorowi Janowi Baszkiewiczowi*, Warszawa 1995, s. 44–57.

¹² Idem, *Sejm Świętego Cesarstwa w opiniach współczesnych (1618–1648)*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, t. 45, z. 1–2, 1993, s. 303–316.

przedstawiając polską historię i polskie instytucje ustrojowe, polskie tradycje sejmowania, jak choćby w publikacji *Parliaments, Estates and Representation* z 1995 roku, wydanej w Hampshire, gdzie znalazł się artykuł *Vorstufen und Entwicklungslinien des altpolnischen Konstitutionalismus*¹³. Niezmiernie istotne w twórczości Profesora stało się też przekazywanie uczonym europejskim wiedzy na temat tradycji polskiego parlamentaryzmu, objaśnianie im specyfiki polskiego ustroju czasów nowożytnych, istoty demokracji szlacheckiej. Świadczą o tym liczne publikacje niemieckie i angielskie, jak na przykład *Königliche Republik: die Idee der Mischverfassung in Polen während der frühen Neuzeit*¹⁴, *Über die Träger Souveränität in Polen in der Ära der Wasa-Könige 1587–1668*¹⁵ czy *The Political System and Political Thought in Poland during the Reign of John III*¹⁶.

Wszystkie te prace oparte były na rzetelnej lekturze konstytucji i diariuszy sejmowych, łączyły w sobie badanie zarówno prawa, jak i jego funkcjonowania, oraz idei uważanych za dominujące w epoce. Charakterystyczne było szerokie spojrzenie badacza nie tylko na literę prawa, ale i na jej rozumienie, wreszcie na faktyczne stosowanie prawa. We wstępie do *Sejmu Rzeczypospolitej epoki oligarchii* Profesor uzasadnił zarówno wymiar instytucjonalny, jak i doktrynalny tej pracy, w takim oto teoretycznym wstępie: „Cechą charakterystyczną epoki jest – w przeciwstawieniu do XVI i drugiej połowy XVIII wieku – wysuwanie się na plan pierwszy zwyczaju jako źródła prawa. Prawotwórcza rola zwyczaju prowadzi do ukształtowania się zasad ustrojowych niejednokrotnie nie tylko niemających pokrycia w normie pisanej, ale wręcz sprzecznych z nią. Decydująca staje się praktyka parlamentarna, fakty, które odbijając ustawę i zwyczaj, wyznaczają rzeczywisty charakter i rolę sejmu walnego. Różnice między prawem a życiem (podkreślmy nieostrość tych terminów) zmuszają autora do położenia silnego akcentu na doktrynę, która uzasadniała prawo i praktykę”¹⁷.

Był uznanym znawcą źródeł z epoki czasów saskich, czemu dawał wyraz w licznych publikacjach. Wprawdzie przyznawał, że „moje badawcze zainteresowania długo oscyływały wokół tematów mrocznych, tchnących pesymizmem, budziły nastroje depresyjne,

¹³ Idem, *Vorstufen und Entwicklungslinien des altpolnischen Konstitutionalismus*, [w:] *Parliaments, Estates and representation*, 15, Hampshire 1995, s. 13–24.

¹⁴ Idem, *Königliche Republik: die Idee der Mischverfassung In Polen während der frühen Neuzeit*, [w:] *Geisteswissenschaftliche Dimensionen der Politik. Festschrift für Alois Riklin zum 65. Geburtstag*, hrsg. R. Kley, S. Möckli, Verlag Haupt, Bern-Stuttgart-Wien 200, s. 163–182.

¹⁵ Idem, *Über die Träger der Souveränität in Polen in der Ära der Wasa Könige 1587–1668*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas” 36, H. 4, 1988, s. 493–503.

¹⁶ Idem, *The Political System and Political Thought in Poland During the Reign of John III*, „Acta Poloniae Historica” 52, 1985, s. 141–156.

¹⁷ Zob. przypis 3, s. 12.

były grzebanie w ranach, komentarzem do historii upadania dawnego społeczeństwa stanowego i państwa”¹⁸, ale nigdy tej problematyki zupełnie nie porzucił.

Przestawienie się na nauczanie historii doktryn polityczno-prawnych wymusiło zmianę zainteresowań. Wiązało się też ze zmianą katedry, od 1 września 1959 roku Henryk Olszewski został zatrudniony jako adiunkt w Katedrze Teorii Państwa i Prawa, gdzie organizował najpierw pracownię, następnie zakład, wreszcie Katedrę Historii Doktryn Politycznych i Prawnych, która po kolejnej reorganizacji stanowiła część Instytutu Nauk Prawno-Ustrojowych, w którym od 1970 roku pełnił funkcję wicedyrektora. Katedra była jedną z pierwszych w Polsce¹⁹. Pierwszy skrypt do przedmiotu historia doktryn politycznych i prawnych, o którego miejsce w programach studiów prawniczych Profesor zawsze się troszczył, powstał już w 1961 roku i obejmował epokę feudalizmu, poszerzona wersja skryptu powstała w 1964 roku. W 1982 roku ukazał się podręcznik do tego przedmiotu, wydany przez PWN²⁰. Począwszy od wydania z 1992 roku współautorką piszącą o najnowszych doktrynach była niżej podpisana²¹. Od 2004 roku współautorką została ówczesna dziekan Wydziału Prawa i Administracji UJ, prof. Krystyna Chojnicka²². Ten ostatni podręcznik został wydany także w Mińsku w języku białoruskim w 2007 roku²³. Tekst jest stale aktualizowany i uzupełniany. Z pewnością korzystała z niego duża część studentów prawa w Polsce, był to najczęściej – obok innego, autorstwa Jana Baszkiewicza i Franciszka Ryszki – używany podręcznik. Dopiero po 1989 roku pojawiły się podręczniki autorstwa Lecha Dubela, Janusza Justyńskiego, Andrzeja Sylwestrzaka, które były świadectwem i konsekwencją przemian ustrojowych.

W dziedzinie doktryn polityczno-prawnych szczególnie zainteresowała Profesora niemiecka myśl polityczna, z zwłaszcza wspierająca ją nauka historii. W tej materii Henryk Olszewski zajął się badaniem treści głoszonych w niemieckiej historiografii XIX i XX wieku. Owocem wyjazdu na stypendium A. Humboldta, na którym przebywał w Mo-

¹⁸ Odnowienie doktoratu..., op. cit., s. 37.

¹⁹ H. Olszewski w życiorysie pisze, że trzecią w kraju, zob. Archiwum UAM,teczka 1203/209, brak paginacji; inne źródła podają, że drugą po UJ, zob. laudację M. Jaskólskiego i W. Uruszczaka, [w:] *Profesor Henryk Olszewski doktor honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, op. cit., s. 27. W księdze pamiątkowej Wydziału mowa jest o drugiej (zob. przypis 33).

²⁰ H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych*, PWN, Warszawa 1982, 484 s.

²¹ H. Olszewski, M. Zmierczak, *Historia doktryn politycznych i prawnych, Ars boni et aequi*, Poznań 1982, 436 s.

²² K. Chojnicka, H. Olszewski, *Historia doktryn politycznych i prawnych. Podręcznik akademicki, Ars boni et aequi*, Poznań 2004, 399 s.

²³ Zob. W. Witkowski, Recenzja dotycząca nadania..., [w:] *Profesor Henryk Olszewski doktor honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, op. cit. s. 11.

nachium w Institut für Zeitgeschichte w latach 1973–1974, była wydana w roku 1982 obszerna monografia *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*²⁴. To praca skupiająca się na ideach, przede wszystkim ideach niemieckich historyków i polityków w XIX i XX wieku. Obszerne analizy dzieł uczonych, historyków niemieckich, od szkoły pruskiej przez Republikę weimarską po III Rzeszę, a także po Republikę bońską, pokazywały polityczne konsekwencje treści głoszonych przez wielu historyków niemieckich, a konkretyzowanych przez polityków. Jeśli nawet podtytuł wydaje się cokolwiek przestarzały, to wiedza i treści są przekazane niezwykle rzetelnie. Publicysta Daniel Passent w zamieszczonej w „Polityce” recenzji z tej książki krytycznie ocenił nadmierną liczbę cytatów. Otóż właśnie ta dokumentacja, obszerne cytaty stanowią o jej wielkiej wartości, to wiedza w niej zawarta jest trwała. We wstępie pisał Profesor, podkreślając też nowatorstwo podejścia: „Refleksje, jakie w tej książce zawarto, wykraczają poza ramy jednej dyscypliny naukowej. Należy ona do historii i metodologii nauk, nauki historii w szczególności, mieści się w dziejach ideologii i doktryn politycznych, jest studium politologicznym. Już przed laty, kiedy formułowałem pierwsze pytania badawcze i wyznaczałem wstępne kontury pola swych dociekań, uprzytomniłem sobie wyraziście, że tam, gdzie przedmiotem badania są zespoły zjawisk, należące do różnych sfer życia społecznego – rozciągnięte wprawdzie w czasie, choć stanowiące bezpośrednie antecedencje naszej współczesności, a przy tym wzajemnie się warunkujące i uzupełniające – dystynkcje i podziały ukształtowane przez akademicką tradycję i metodologów nauki po prostu zawodzą. Zacierają się one i stają sztuczne, tworząc zarazem bariery, które poważnie utrudniają, a nawet czynią niemożliwymi wyczerpujące odpowiedzi na skomplikowane pytania”²⁵. Można sądzić, że na takie podejście do problemów ideologii i doktryn politycznych, ujmowanie ich w związku z rzeczywistością historyczną, znaczny wpływ wywarł pobyt Henryka Olszewskiego w 1962 roku na stażu w Krakowie, na którym opiekował się nim Konstanty Grzybowski, wybitny analityk historii, ustrojów i doktryn politycznych. Generalnie wiedza o niemieckiej przeszłości – kształcie ustroju, prawie i ideologiach, szczególnie ich przejawianiu się w naukach historycznych – stała się domeną prof. Olszewskiego, który interesował się stosunkami polsko-niemieckimi, historykami niemieckimi, ideologią niemiecką. Było to bardzo rozległe pole badawcze, zaowocowało też pracą w polsko-niemieckiej komisji podręcznikowej, licznymi publikacjami we współpracy z niemieckimi historykami. Znakomita znajomość języka niemieckiego przyczyniła się do utrwalenia kontaktów międzynarodowych. Profesor nawiązał wiele kontaktów z uczonymi niemieckimi, wśród których byli m.in. Martin Broszat, Werner Jochmann i Ursula

²⁴ H. Olszewski, *Nauka historii w upadku. Studium o historiografii i ideologii historycznej w imperialistycznych Niemczech*, PWN, Warszawa–Poznań 1982, 656 s.

²⁵ Ibidem, s. 14.

Büttner, wybitni specjaliści w zakresie historii i prawa III Rzeszy. Owocem tych zainteresowań była też wydana w 1989 roku przez Instytut Zachodni w Poznaniu w języku niemieckim książka zatytułowana *Zwischen Begeisterung und Widerstand. Deutsche Hochschullehrer und der Nationalsozialismus*²⁶. Jest ona dowodem na to, że daleki był Profesor od czarno-białego ujmowania problemu. Są w tej książce opisane postawy akademików niemieckich wobec narodowego socjalizmu, nie tylko kolaborantów, ale i tych, którzy byli przeciwnikami nazizmu. Ta rzetelność badacza zapewne także wpłynęła na liczne kontakty i współpracę z niemieckimi uczonymi. Sam Profesor szczególnie interesował się konserwatywnym historykiem Friedrichem Meinecke, któremu poświęcił obszerne studium²⁷. Ale też warto przypomnieć, że Profesor opublikował bardzo obszerny tekst poświęcony doktrynom prawa natury, w którym dokładnie analizował laickie pojmowanie tego prawa przez Lutra, Grotiusa, Hobbesa²⁸. O szerokiej i dogłębnej znajomości idei politycznych i prawnych badacza świadczy też jego obszerny *Słownik twórców idei*²⁹.

Trzecim wielkim polem działalności naukowej Profesora była działalność badawcza, której celem było dokumentowanie historii nauki, uniwersytetu i wydawnictwo źródeł. Już w 1961 roku został członkiem komitetu redakcyjnego i sekretarzem „Czasopisma Prawno-Historycznego”, powstałego w 1948 roku jednego z najstarszych dziś pism naukowych. W 1977 roku został jego redaktorem naczelnym. Od 2002 r., kiedy przeszedł na emeryturę, był zatrudniony na UAM jako profesor zwyczajny-redaktor aż do roku 2015. Czasopismo było nie tylko miejscem publikacji, ale zamieszczało bardzo szczegółową kronikę życia naukowego, nekrologi, rozmowy z uczonymi z dziedziny nauk prawno-historycznych. Pamięć o instytucji Uniwersytetu uważał Henryk Olszewski za istotną, tak samo jak pamięć o tych, którzy go tworzyli. Swojemu mistrzowi, Zdzisławowi Kaczmarczykowi (1911–1980), poświęcił obszerną biografię³⁰. W opublikowanej w 2015 roku książce *Ludzie Uniwersytetu w mojej pamięci* pisał o uczonych nie tylko z Poznania, ale i z Europy, których poznał w swoim długim życiu akademickim, poczy-

²⁶ H. Olszewski, *Zwischen Begeisterung Und Widerstand. Deutsche Hochschullehrer und der Nationalsozialismus*, Instytut Zachodni (Westinstitut), Poznań 1989, 211 s.

²⁷ Idem, *Friedrich Meinecke. Z dziejów ideologii konserwatyzmu w Niemczech*, [w:] *Studia z dziejów myśli politycznej w Niemczech XIX i XX wieku*, pr. zb. pod red. H. Olszewskiego, UAM, seria Prawo nr 113, Poznań 1982, s. 143–173.

²⁸ Idem, *Prawo natury na progu czasów nowożytnych*, [w:] *Europa i świat w początkach epoki nowożytnej. Cz. 2 Ideologie, kryzysy, konflikty*. Praca zbiorowa pod red. A. Mączaka, Wiedza Powszechna, Warszawa 1992, s. 45–70.

²⁹ Idem, *Słownik twórców idei*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1998, 473 s.

³⁰ Idem, *Zdzisław Kaczmarczyk 1911–1980*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2005, 164 s., *Magistri Nostri, Profesorowie Wydziału Prawa Poznańskiego Uniwersytetu*, pod red. A. Gulczyńskiego

nając od Juliusza Bardacha, kończąc na Klausie Zernacku i Zygmuncie Ziemińskim. Co ciekawe, obok postaci wybitnych uczonych polskich i zagranicznych, znalazło się tam miejsce i dla słynnej Pani Majchrzakowej (1911–2002), szatniarki, sprzątaczk, potem portierki w Collegium. Iuridicum, związanej z uniwersytetem od 1927 do 1995 roku³¹. Dedykacja zamieszczona w tej księdze brzmi: „Uniwersytetowi im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w setną rocznicę urodzin”. Zredagował książkę, w której zamieścił tekst poświęcony Edwardowi Serwańskiemu, z którym zetknął się w Instytucie Zachodnim³². W wydanej na 100-lecie Wydziału Prawa i Administracji UAM księdze opisał bardzo dokładnie i szczegółowo historię katedry, którą założył, zorganizował i kierował przez wiele lat³³. Troska o historyczną pamięć instytucji i ludzi, którzy tworzyli uniwersytet i naukę, była stale obecna w działaniach i twórczości Henryka Olszewskiego, stanowiła jego niemal znak firmowy. Trafnie nazwano Profesora „kustoszem pamięci naukowej”.

Profesor był autorytetem w dziedzinie historii państwa i prawa polskiego, doktryn politycznych i prawnych. Nie dziwi fakt, że był promotorem i recenzentem ponad 300 rozpraw, przez osiem lat był też członkiem Centralnej Komisji ds. Stopni Naukowych i Tytułów Naukowych. Tę pozycję w skali ogólnopolskiej odzwierciedlają otrzymane odznaczenia: Złoty Krzyż Zasługi, Krzyż Kawalerski, Krzyż Oficerski OOP w 2011 roku, w 2013 roku został odznaczony Krzyżem Komandorskim Orderu Odrodzenia Polski. Otrzymał też odznakę za zasługi dla rozwoju Szczecina i ziemi szczecińskiej, gdyż przez kilka lat pracował na Uniwersytecie Szczecińskim, i odznakę zasłużonego dla rozwoju ziemi zielonogórskiej. Uniwersytet im. Adama Mickiewicza uhonorował go odznaczeniem „Palmae Universitatis Studiorum Posnaniensis” oraz „Homini vere Academico”, a także w 2015 roku odnowił uroczyste doktorat po 50 latach. Z pewnością Henryk Olszewski cenił te odznaczenia, jednak chyba najwięcej te, które otrzymał w uznaniu osiągnięć naukowych. Pierwszym był Medal im. Oswalda Balzera, przyznany mu w 1985 roku przez PAN. Symbolem pracy nad historią Niemiec i niemieckiej myśli polityczno-prawnej było otrzymanie doktoratu *honoris causa* na Europa-Universität-Viadrina w 2001 roku³⁴. Z tym uniwersytetem współpracował przez wiele lat, wykładając na

³¹ Idem, *Ludzie Uniwersytetu w mojej pamięci*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2015, 485 s.

³² Idem *Badacz rzetelny i niekonwencjonalny*, [w:] *Pozytywista z duszą romantyka. O życiu i twórczości Edwarda Serwańskiego*, pod red. H. Olszewskiego, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008, s. 29–61.

³³ Idem, *Katedra Doktryn Polityczno-Prawnych i Filozofii*, [w:] *Mysząc o przyszłości, nie zapominamy o przeszłości. Księga jubileuszowa. 100 lat Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu*, Wyd. Naukowe UAM, Poznań 2019, s. 97–106.

³⁴ Zob. *Doktoraty honorowe*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” t. 54, z. 1, 2002, s. 501. Notka autorstwa P. Krzywoszyńskiego, doktoranta H. Olszewskiego i adiunkta w Katedrze.

polsko-niemieckich studiach prawniczych. Niewątpliwie wielkim zaszczytem i wyrazem uznania zasług prof. Henryka Olszewskiego był doktorat *honoris causa* przyznany mu przez najstarszą polską uczelnię – Uniwersytet Jagielloński. Henryk Olszewski był pierwszym uhonorowanym w ten sposób prawnikiem poznańskim. Otrzymał to wyróżnienie 12 maja 2011 roku. W uchwale Senatu UJ z 27 stycznia 2010 roku czytamy, że otrzymał je za:

- wybitne osiągnięcia naukowe w dziedzinie historii prawa i doktryn politycznych i prawnych,
- postawę obywatelską i ściśle z tym związaną rolę, jaką odgrywa w środowisku prawniczym w Polsce,
- wypromowanie kilku pokoleń badaczy historyków prawa i doktryn politycznych i prawnych,
- pogłębianie w społeczeństwie wiedzy na temat znakomitych tradycji parlamentaryzmu polskiego,
- wieloletnią współpracę ze społecznością Uniwersytetu Jagiellońskiego³⁵.

Miarą tej pozycji naukowej może być też fakt, że w 1998 roku został członkiem korespondentem, a w 2006 r. członkiem rzeczywistym Polskiej Akademii Nauk, a w 1991 roku został członkiem Polskiej Akademii Umiejętności, instytucji istniejącej od XVIII wieku do 1952 roku, formalnie nigdy niezlikwidowanej, odrodzonej po przemianach politycznych 1989 roku.

Profesor Henryk Olszewski był dobrze znany kilku pokoleniom uczonych historyków i prawników, cieszył się wielką estymą. Był człowiekiem o uznanych kompetencjach, a przy tym niesłychanie aktywnym, podtrzymującym starannie kontakty międzyludzkie, formułującym wiele pytań badawczych, stymulującym badania, stale szukającym na nie odpowiedzi. Nie samą jednak nauką człowiek żyje. Był także mężem, ojcem córki, dziadkiem wnuka i pradziadkiem dla dwojga prawnuków. Wiele trosk życia codziennego zdjęła z jego barków żona. To Pani Misia zajmowała się domem, organizowała zaopatrzenie w trudnych czasach, a kiedy pracowała jako starszy kustosz w Bibliotece Kórnickiej, wspomagała w kwerendzie. Państwo Olszewscy byli małżeństwem od 1957 roku, prof. Henryk Olszewski owdowiał w roku 2017. Zmarł 19 sierpnia 2021 roku, pochowano go u boku żony 1 września na cmentarzu na Junikowie w Poznaniu. Jeżeli ktokolwiek za Horacym może powiedzieć *non omnis moriar*, to z pewnością Henryk Olszewski do takich postaci należy.

³⁵ Zob. druk *Profesor Henryk Olszewski Doktor honoris causa Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 12 maja 2010, 5 s.

**Professor Henryk Olszewski
– a scholar scientist fulfilled and valued**

On 19 August 2021 died Professor Henryk Olszewski, born 2 January 1932. The Deceased was one of the most renowned specialists in history of law and Polish parliamentary tradition, especially during the reign of Wasa dynasty. His knowledge based on analysis of manuscripts and constitutions of Polish Diet of XVII century. Professor Henryk Olszewski during all his life was connected with Adam Mickiewicz University in Poznań, where he graduated in 1954. All his life reflected the changes in politics: the Stalinist era, real socialism and finally the III Polish Republic. In Poznań, after the “thaw” of 1956 he started as an assistant, wrote his doctoral thesis in 1959, qualified for an associate professor in 1976, received the title of full professor in 1986. His career was connected with state policy in the field of higher education. In 1956 he was appointed to teach the history of political and legal doctrines, and he had to begin anew, although he never left the history of Polish parliament. In the new field of active research, Professor Olszewski became an excellent expert of German political thought, especially of XIX-th and XX-th century. His life was full of different activities and functions. He was the dean of Faculty of Law and Administration (1975–1978), member of Polish Academy of Sciences, and of Polish Academy of Arts and Sciences. He was also an active member of many international bodies, among them the most important was the “International Commission for Teaching of History” and the Commission for history of European parliaments. His publications count more than 700 titles, and he was active in more than 300 cases as a professor conferring a doctoral degree or reviewer in habilitation procedures. For over 40 years, Professor Olszewski was an editor in chief of “Czasopismo Prawno-Historyczne”, one of the best Polish scientific periodicals (Legal-Historical Periodical). His personal feature was his attention to the history of legal and historical science of institutions and scientists, he was even known as “custodian of scientific memory”. His extraordinary knowledge and scientific excellence were recognized by the scientific world – he became doctor honoris causa multi, Professor Henryk Olszewski received the title at Europa-Universität-Viadrina (2001) and at Jagiellonian University (2011). Adam Mickiewicz University renewed his doctor title in 2015.

Key words: Henryk Olszewski as a lawyer and historian, specialist in history of Polish parliament and in history of political and legal ideas, “Czasopismo Prawno-Historyczne”